

*Documentary Heritage
Документално богатство*

РЕЧНИКЪТ НА МАХМУД ОТ КАШГАР – DİVÂNU LŪGATİ’T-TŪRK (ИЗВОР ЗА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИТЕ)

Румен Иванов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Kaşgarlı Mahmud е ранен тюркски езиковед, изследовател на тюркските езици през Средновековието. Речникът Dîvânu Lûgati’t-Türk е най-старият и ценен източник за тюркските езици. Съставянето му започва през 1072 г. в Багдад и отнема две години (речникът е завършен на 12 февруари 1074 г.). Съдържа 638 страници и приблизително 9000 думи и техните значения на арабски език. Творбата съдържа ценна информация за езика на българите.

Keywords: Kaşgarlı Mahmud, Turkic languages, Mediaeval ages

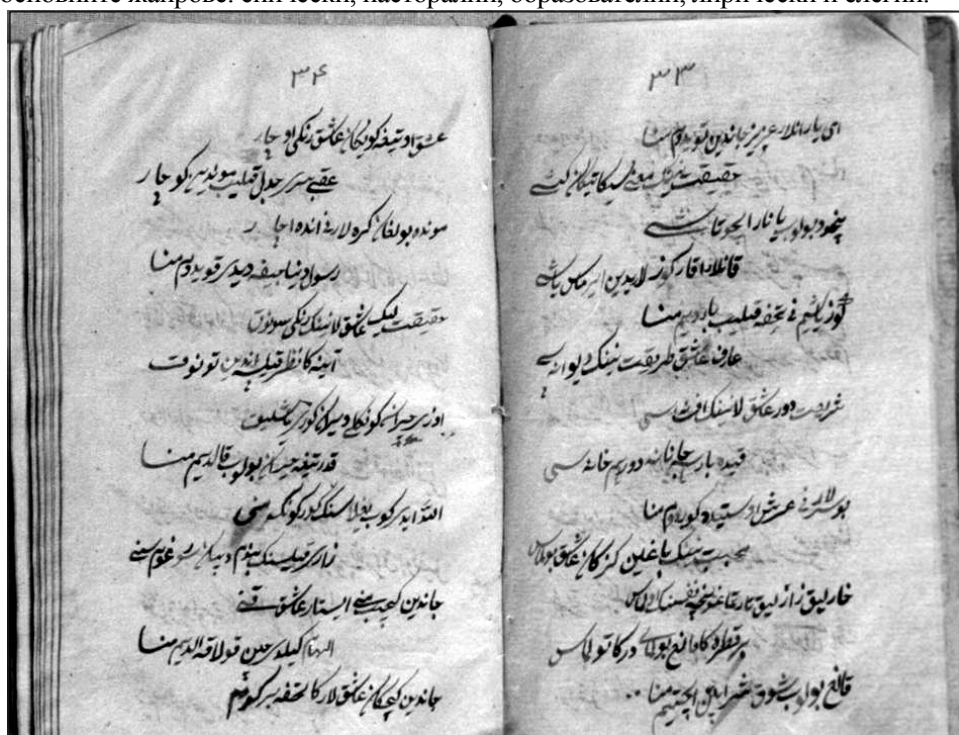
Kaşgarlı Mahmud (Махмуд от Кашгар) е ранен тюркски езиковед (лексикограф), изследовател на тюркските езици през Средновековието. Роден е в гр. Опал (Opal), недалеч от Кашгар (Kaşgar), Източен Туркестан, през 1008 г. с името Mahmud ibn Hüseyin ibn Mohamed al-Kaşgar, известен като Kaşgarlı Mahmud. Произхожда от аристократичен род – династията на Караханидите, син на принц Hüseyin Emir Tekin и внук на Buğrahan Muhammet Yağan Tekin (Bogra Yagan Tegin) – ханове на Западното Караханидско ханство. След убийството на баща му и последвалия дворцов преврат през 1057 г. Kaşgarlı Mahmud напуска родните земи и след петнадесетгодишно странстване се установява в Bağdat, под егидата на Terken hatun – жена на селджукския султан Celalü’ldevle ve’d-din Muizzuddin Ebu’l Feth Melikşah (1072 – 1092), където остава до 1080 г. и се завръща в родния си град. Умира на 97 години през 1105 г. (Ahmed, 2010: 314 – 320).

Известни са две творби на Kaşgarlı Mahmud – „Книга за синтаксиса на тюркския език“ (Kitabu Cevahirü’n Nahv Fi Lugati’t Türk) и „Речник на тюркските диалекти“ (Dîvânu Lûgati’t-Türk), написани на караханидски тюркски език. Първата е изгубена, известна е само по споменаването ѝ в речника, който е хронологически по-късен (Atalay, 2006: 11).

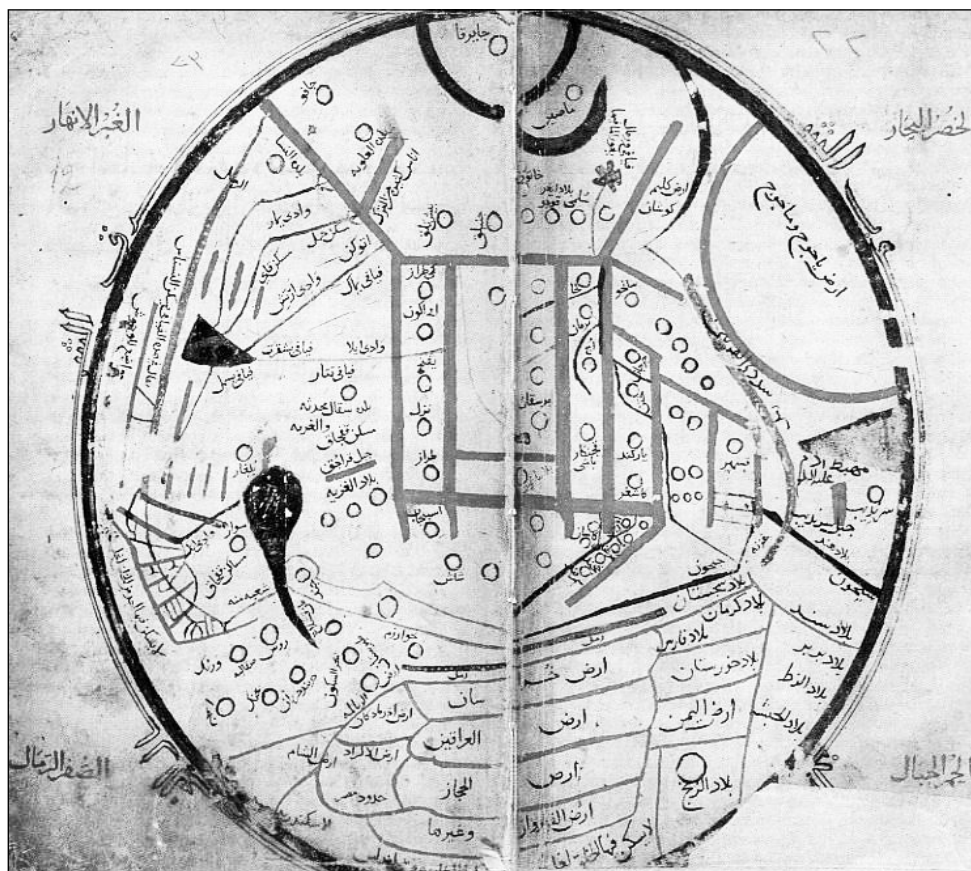
„Речникът на тюркските диалекти“ е случайно открит от Ali Emiri effendi (1857 – 1924)¹⁾ през 1915 г. на Sahaflar Çarşısı в Istanbul. Бил предоставен за продажба в антикварния магазин на Burhan bey и закупен от Ali Amiri effendi.

В периода 1915 – 1917 г. с помощта на Sadrazam Talat Paşa (1874 – 1921)²⁾ и под ръководството на Kilisli Rıfat Bilge Bey (1873 – 1953) са издадени трите тома на речника. След като става достояние на световната тюркология, той става обект на множество публикации³⁾. През 1928 г. частично е преведен на немски език от проф. Карл Брокелман (Brockelmann, 1928). На съвременен турски език е преведен от Ахмед Бесим Аталай през 1940 г. (Atalay, 2006). В периода 1982 – 1985 г. е публикуван и на английски език⁴⁾.

„Речникът на тюркските диалекти“ е най-старият и ценен източник за тюркски-те езици. Съставянето му започва през 1072 г. в Bağdat, а е завършен на 12 февруари 1074 г. През следващите две години е редактиран от самия автор и окончателно завършен през 1076 г. Известен е само по един препис от 1266 г. на Muḥammad bīn Abū Bakr ibn Abū'l-Fath aṣ-Ṣāwī ad-Dimaṣqī от Şam (фиг. 1). Съдържа 638 страници и приблизително 9000 думи и техните значения на арабски език. В допълнение към речника е краткото предисловие за географското положение към момента на съставянето му на тюркските племена, анализ на тюркските диалекти и племенни групи. Сборникът съдържа и образци от старотюркска поезия в четиристишия (рубай) от основните жанрове: епически, пасторални, образователни, лирически и елегии.

Фигура 1

Фигура 2

Към творбата си Kaşgarlı Mahmud прилага и карта на света с център град Balagasagun (фиг. 2). В нея е показан разположението на тюркските племена през XI в. Тя има кръгла форма, посочени са четирите световни посоки, отбелязани са водни басейни (морета, езера) и реки. На запад отбелязаните територии достигат до куманите и франките, на югозапад – до Хабешистан⁵⁾, на юг – Индия, на изток – Китай и Япония.

В речника на Kaşgarlı Mahmud се съдържа ценна информация за тамгите (символи) на различните племенни групи: „...Огузите са тюркско племе. Огузите са тюркмени. Те са двадесет и два клана, всеки от тях си има инструмент (тамга), с който се бележат животните. На първо място са Кънък. Владетели на съвремето ни са те....“ (Atalay 1939, 463). Интересен факт е, че в него се дава една тамга, която е широко разпространена в днеш-

на Североизточна България – IYI, и се отбелязва: „...това е тамгата на племето Кайъ“. Символът е известен и от село Салихлер от Централна Анатолия, недалеч от Анкара (Somuncuoğlu, 2011: 25; фиг. 3).

Етнонимът bulgar⁶⁾ в речника се среща само веднъж заедно с този на суварите. Kaşgarlı Mahmud отбелязва във връзка с българския език „...**говорят тюркски език, една група от думите са със съкратен край...**“.

Характеристика на българския език според „Речника на тюркските диалекти“:

– Буквата *ǰ* при българите, суварите и куманите се чете *z*, а при останалите тюркски племена *Ö* – *aÖak* > *azak* (съвременен турски ayak – „крак“), *karın toÖü* > *karın tozdi* (karın doydu; съвременен турски език karnım doydu – „наядох се“) (DLT, I – 32).

– Допълнението към прилагателно-глагол при българите, узите, куманите, печенегите е „-asi/-esi“, а при останалите – „-ǵu/-ǵü“ – *bu ya kurǵu oǵur ermes* > *bu ya kurası oǵur tegül* (не е време за създаване на пролетта); *bu turǵu yèr ermes* > *bu turası yèr tegül* (това не е място, където може да се спре); *bu taǵ aǵku ermes* > *bu taǵ aǵası oǵur tegül* (не е време да се изкачи на тази планина).

В българската историография е приета тезата, че прабългарите принадлежат към тюркско-алтайската езиково-племенна общност, към която принадлежат хуните, аварите, хазарите, печенегите, узите, куманите и др. Информация за западнохунския клон на тюркските езици се съдържа в съчиненията на Захарий Ритор, папа Григорий (590 – 604) и в „Чудесата на Св. Димитър Солунски“ (Божилов, 1993: 22). Булгарският (българският) език формира отделна група в състава на западнохунския клон езици. През последните години този факт е оспорван и се лансира идеята за ираноезичността на прабългарите (Добрев, 1991). Базирайки се на археологически, антропологически и езикови данни в етногенезиса на прабългарите, преобладаващ елемент бил иранският етнически елемент. Ние считаме обаче, че е неприемливо всички неславянски археологически паметници от езическия период да се приемат за ирански (Добрев, 1991). Тази констатация противоречи на известните археологически материали (Рашев, 2000: 16).

Фигура 3

Речникът на Kaşgarlı Mahmud е едно от многото доказателства, макар и по-късно, за принадлежност на прабългарите към тюрко-алтайската езиково-племенна общност.

БЕЛЕЖКИ

1. Османски изследовател и писател. Основател на Турската национална библиотека.
2. Велик везир на Високата порта (4 февруари 1917 – 8 септември 1918 г.).
3. Първите публикации на речника – Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari. Kitabu Divanı Lugatî't-Türk. Dar ül-Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire, İstanbul, 1333, Rıfat Kilisli neşri, 1. cilt, 1915; Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari. Kitabu Divanı Lugatî't-Türk. Dar ül-Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire, İstanbul, 1333, Rıfat Kilisli neşri, 2. cilt, 1915; Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari. Kitabu Divanı Lugatî't-Türk. Dar ül-Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire, 1335, İstanbul, Rıfat Kilisli neşri, 3. cilt, 1917.
4. Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Türk). Edited and translated with introduction and indices by R. Dankoff in collaboration with James Kelly, Part I (1982), Part II (1984), Part III (1985), Harvard University.
5. Средновековна африканска държава – Етиопия.
6. Той има предвид волжските българи.

ЛИТЕРАТУРА

- Божилков, Ив. (1993). *История на България*. София
- Добрев, П. (1991). *Прабългарите. Произход, език, култура*. София
- Рашев, Р. (2000). *Прабългарите през V – VII в.* Велико Търново.
- Atalay, B. (1939). *Divanü Lügati't – Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Cilt I.
- Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd el-Kāşğarī's Dīvān Luḡāt' at-Türk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica, I, Budepest-Leipzig.
- Ahmed, B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara.
- Atalay, A. (2006). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. Çeviren: Besim Atalay. Ankara: Cilt I, II, III, IV – 1939 – 1941. Atalay, Besim. *Divanü Lügati't – Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 2006.

REFERENCES

- Bozhilov, Iv. (1993). *Istoriya na Bulgaria*. Sofia
- Dobrev, P. (1991). *Prabulgarite. Proizhod, ezik, kultura*. Sofia
- Rashev, R. (2000). *Prabulgarite prez V – VII v.* Veliko Turnovo.

- Atalay, B. (1939). *Divanü Lügati't – Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Cilt I.
- Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd el-Kāšgarīs Dīvān Luyāt' at-Türk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica, I, Budepest-Leipzig.
- Ahmed, B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara.
- Atalay, A. (2006). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. Çeviren: Besim Atalay. Ankara: Cilt I, II, III, IV – 1939 – 1941. Atalay, Besim. *Divanü Lügati't – Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 2006.

THE DICTIONARY OF MAHMUD FROM KASHGHAR (A SOURCE FOR THE HISTORY OF THE BULGARIANS)

Abstract. Kaşgarlı Mahmud was an early turkic linguist and an explorer of the Turkic languages during the Mediaeval ages. The dictionary *Divānu Lügati't-Türk* is the oldest and one of the most precious sources for the Turkic languages. The Dictionary was written for 2 years (1072 – 1074). It contains 638 pages and about 9 000 words with their meaning explained in Arabic language. The Dictionary provides important information about the Bulgarian language.

✉ **Mr. Rumen Ivanov**
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: rum_ros@abv.bg